

**Відгук
офіційного опонента
на дисертацію
Велінця Юрія Івановича
«Вугільна промисловість у Волинській області в другій половині 40-х –
на початку 90-х років ХХ століття»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»
(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)**

Актуальність теми дослідження. У вітчизняній історіографії окреслилася посилена увага до глибокого і критичного осмислення суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбувалися в Україні в часи партійно-радянської тоталітарної системи. Далекосяжні плани комуністичної партії орієнтувалися на геополітичні інтереси, формування загальнодержавного військово-промислового комплексу, а не регіону чи окремого населеного пункту. Особливу увагу влади викликали природні родовища корисних копалин. З одного боку, економічна політика радянської влади забезпечили роботою місцеве населення і покінчили з безробіттям, вплинула на розбудову житлового фонду, налагодження інфраструктури побуту, підтримку соціальної сфери, з іншого – завдали руйнівного впливу природним ресурсам і здоров'ю людей, духовним і культурним цінностям. У західноукраїнських областях постали економічні, соціальні, екологічні та інші проблеми витoki яких знаходяться у радянській добі.

У цьому контексті дисертація «Вугільна промисловість у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття» викликає значний науковий інтерес, видається актуальною, як теоретично, так і практично.

Робота виконана в рамках кафедральних планів кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки: «Україна за ранньомодерної та новітньої доби: суспільство, політика, культура». Практичне значення одержаних результатів не викликає сумнівів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх достовірність.

Аналіз тексту дисертаційного дослідження Велінця Юрія Івановича засвідчує високий рівень обґрунтованості наукових положень, висновків, які є достовірними та логічними.

Автор провів велику пошукову й аналітичну роботу, узагальнив значний масив інформації, проаналізував праці радянських, вітчизняних і зарубіжних вчених, використав різні за походженням джерела умовно поділені на дві категорії. До першої – архівні матеріали, неопубліковані щоденники, усні свідчення очевидців, до другої – збірники документів, статистичні відомості, періодика.

Огляд історіографії свідчить про значний масив наукової літератури з питань економічного розвитку України і відносно невелику кількість публікацій, присвячених вугільній галузі Волинської області. До теперішнього часу в історичній науці не існувало досліджень, в яких би проводився комплексний аналіз проблем, пов'язаних з питаннями промислового видобутку вугілля, громадського і повсякденного життя гірників, особливостей розвитку шахтарського регіону Волинської області зазначеного періоду. Використана Ю. Велінцем історіографічна та джерельна база дисертаційної роботи є репрезентативною. Вона засвідчує достовірність отриманих результатів дослідження, наукову новизну, що й дозволило вирішити поставлені у роботі завдання і досягти мети.

Для розробки концепції, положень та висновків дисертації автор використав комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів дослідження, охарактеризованих у третьому підрозділі першого розділу. Дисертаційна робота носить конкретно-історичний і міждисциплінарний характер, що зумовило використання загальноновизнаних принципів дослідження, а саме: історизму, об'єктивності, системності, соціального підходу, взаємозв'язку історичного та логічного, загального зв'язку та розвитку. У науковій роботі використовувалися методи, здатні врахувати специфіку історичних фактів. Для

виконання дослідницьких завдань, автор послуговувався методами аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняльно-історичним, кліометрії, ретроспективним, усної історії, проблемно-хронологічним та ін.

Дисертаційне дослідження пройшло належну апробацію. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки впродовж 2017–2021 рр., апробовані на семи конференціях різних рівнів та відображені у семи наукових фахових виданнях.

Зміст дисертації відповідає заявленій темі, засвідчує досягнення поставленої мети та завдань.

Новизна наукових положень і отриманих результатів.

Провівши дисертаційне дослідження, автор прийшов до низки висновків, що мають наукову новизну. Зокрема, вперше розкрито особливості геологорозвідувальних робіт на території Волинської області в другій половині 40-х – першій половині 50-х років ХХ ст.; проаналізовано процес промислового виробництва кам'яного вугілля і формування матеріально-технічної бази вугільних підприємств Волині; дано характеристику повсякденності шахтаря та особливостей соціального становища гірників в окреслений період; досліджено процес становлення і розвитку шахтарських поселень Волинської області; з'ясовано роль волинських шахтарів у розгортанні загальносоюзного страйкового руху 1989–1991 рр. Дисертант уточнив значення волинської групи шахт у структурі паливно-енергетичного балансу УРСР; статистичні відомості стосовно промислового виробництва, кадрового забезпечення волинських вугільних підприємств; знання про громадську позицію шахтарів, їхнє ставлення до суспільно-політичних перетворень часів «перебудови», боротьби за утвердження незалежної Української держави.

У «Вступі» обґрунтовано всі необхідні складники: актуальність, зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами, мета і завдання, об'єкт та

предмет, географічні межі та хронологічні рамки, методологічна основа роботи, наукова новизна, практичне значення одержаних результатів дослідження, апробація, публікації та структура дисертації.

У першому розділі *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* проаналізовано стан наукового вивчення теми, охарактеризовано джерела дослідження та теоретико-методологічні засади.

Праці, в яких з тією чи іншою мірою повноти досліджується проблема економічної історії України й розвитку вугільної промисловості у Волинській області, автор розділив за кількома умовними групами: наукові праці радянських істориків; дослідження, написані в період незалежності України; роботи зарубіжних вчених. Юрій Велінець критично проаналізував і використав праці зарубіжних дослідників, зокрема російських.

Для дослідження проблеми у дисертації залучено широке коло історичних джерел. У роботі використано неопубліковані документи з Державного архіву Російської Федерації, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Волинської області та ін. В цілому у дисертації використано матеріали 262 справ, 48 описів, 34 фондів розміщених в семи архівах. Важливе значення для дослідження мають неопубліковані фотоматеріали Нововолинського міського історичного музею – 22 одиниці фотографій. Вагомими джерелами для вивчення й пізнання розвитку вугільної галузі Волинської області стали опубліковані документи і матеріали, а саме: збірники документів, довідники, статистичні збірники. Не менш важливими історичними джерелами є періодика того часу. Неабияке значення для дослідження мають й усні спогади шахтарів, щоденники, які дали змогу охарактеризувати повсякденне життя гірників.

У дисертації застосовано відповідний теоретично-методологічний інструментарій, що дозволило зробити постановку проблеми та висвітлити її з

позицій об'єктивності та неупередженості, дотримуючись соціо-гуманістичного підходу, принципів всебічності, історизму, системності й політичного плюралізму.

У другому розділі «*Становлення та розвиток вугільної промисловості на Волині*» в підрозділі «*Геологічні розвідки і будівництво перших шахт*» (2.1.) з'ясовано, що особливістю розвитку промисловості Волині, як і республіканської загалом, у повоєнний час було те, що вона відбудовувалася не як самостійний замкнутий і самодостатній комплекс, а як частина загальносоюзної економічної системи. Ставка робилась, насамперед, на відновлення роботи важкої промисловості – основи воєнно-промислового комплексу, на економію і накопичення фінансів та ресурсів за рахунок сільського господарства, легкої промисловості та соціальної сфери (с. 44).

Розпочавши розробку вугільних пластів Волині, шахтарі повинні були швидкими темпами освоїти проектну потужність шахт, яка становила для кожної з них 300 тис. т вугілля на рік. У 1955 р. введено в експлуатацію три шахти, однак загалом вони видобули 205 125 т. вугілля, а їх проектна потужність становила 60–70 тис. т вугілля на рік. Впродовж 1955–1957 рр. ситуація не змінювалась. Ріст видобутку вугілля здійснювався завдяки введенню в експлуатацію нових шахт, а не у зв'язку із покращенням організації виробництва та підвищенням продуктивності праці механізмів і гірників. Тобто, екстенсивна політика СРСР дотримувалася і під час будівництва вугільних підприємств Волині (с. 62, 63). Поданий матеріал корелюється із *Додатками Г, Д, Е* (с. 271, 272, 273). На основі аналізу об'ємного статистичного матеріалу дослідником підраховано, що за 1954–1991 рр. нововолинською групою шахт було видобуто 116 млн 759 т вугілля і незважаючи на невелику кількість шахт і виробничу потужність, порівняно із Донбасом, Львівсько-Волинський басейн в досліджуваний період відіграв значну роль в розвитку промисловості області і УРСР (с. 83).

З початком будівництва волинських шахт місцеве населення активно

залучалося до розбудови вугільної промисловості. Масовому набору місцевого населення для роботи у вугільній галузі сприяла наявність значних резервів робочої сили. Це дозволяло проводити набір робітників для потреб нової енергетичної бази без шкоди для колгоспного виробництва. В цілому за 1951 р. на будови волинських шахт було прийнято 932 колгоспника Волині. У 1952 р. при плані 2596 чоловік на будівництві шахт працював 2731 чоловік (с. 84). за період експлуатації волинських шахт в радянський час (1954–1991 рр.) сталося близько 16 тис. нещасних випадків, з яких важких травм зазнали 838 гірників, і загинуло 194 шахтаря (с. 102). Погоджуємося із узагальненням автора, що шахти Нововолинська були такими ж небезпечними, як і шахти інших вугільних басейнів СРСР. Незважаючи на те, що шахтарська професія у досліджуваний час була новим явищем серед населення Волинської області, шахти Нововолинська досить швидко вдалося забезпечити необхідною кількістю робітників. На Волині сформувався престижний шахтарський робітничий прошарок, який змінив соціальний склад населення області. Проте впроваджені заходи із охорони праці радянською владою, виконувались формально, що привело до високого травматизму і смертності на гірничих виробках.

У третьому розділі *«Соціально-економічне становище і громадська діяльність шахтарів»*, на основі аналізу об'ємного фактологічного матеріалу, здобувач висвітлив працю підземних робітників, інженерно-технічних працівників і керівників. Солідарні із переконанням автора, що на вугільних підприємствах гірники працювали за важких умов, де панував високий рівень травматизму і профзахворювань. Враховуючи такі фактори, вище керівництво СРСР намагалося забезпечити і задовольнити гірників матеріальними благами й соціальними гарантіями, адже від цього залежали зацікавленість та стимул роботи шахтарів, які відправлялись працювати на важкі роботи в підземних умовах.

В окремому підрозділі *«Громадська активність гірників» (3.2.)* характеризується шахтарський робітничий клас, його участь в системі радянських

громадських органів управління: виборні органи основних громадських (партійних, профспілкових, комсомольських) організацій і їх комісій; спеціальні громадські органи управління (постійно діючі виробничі наради, громадські відділи кадрів, бюро нормування і економічного аналізу, товариські суди та ради наставників, ради молодих робітників і ради молодих фахівців та інші); конференції, активи, збори громадських організацій і виробничих колективів. Погоджуємося, що значна кількість громадських заходів, до яких залучалися гірники, не мали відношення до виробництва шахт і не були проявом громадянської позиції шахтарів. Парторганізації шахт часто скликали волинських гірників для проведення мітингів із возвеличення досягнень радянської політики, науки або на підтримку політичного курсу КПРС. Новаціями дисертації є описані автором нові представницькі органи гірників – страйкові комітети, які після прийнятої в 1989 р. постанови № 608 «Про заходи щодо забезпечення виконання спільних рішень, прийнятих урядовими комісіями за участю ВЦРПС і страйковими комітетами трудящих вугільних регіонів країни» отримали колосальні повноваження з контролю за виконанням угод і урядової постанови. Практично страйккоми замінили собою профспілки, які довели в ході страйків свою неспроможність. На місцях страйккоми організували виборні кампанії директорів, здійснювали робітничий контроль за діяльністю торгової мережі, формували ради трудових колективів й іноді замінювали собою місцеву владу (с. 137).

Досягненням здобувача вважаємо реконструкцію повсякденного життя гірників – повноцінне харчування, відпочинок, участь у художній самодіяльності і активне спортивне життя стали невід’ємними частинами повсякденності шахтаря. Проте дефіцит товарів широкого вжитку, низький рівень соціокультурного розвитку Нововолинська і селища Жовтневого ускладнювали побут шахтарської родини. Організація дозвілля у позаробочий час залишалася другорядним питанням для радянської влади, яка концентрувала усі кошти і ресурси на

промислове виробництво.

Науковою новизною характеризується четвертий розділ *«Створення і розвиток соціальної інфраструктури шахтарського регіону»*. Підчас повоєнної відбудови у радянському містобудуванні провідною галуззю проектування й територіального планування поселень стало геопланування, що представляло собою теорію і практику раціональної організації проєктованих територій і розміщення в їх межах виробничих підприємств, об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, комунікацій і місць розселення з комплексним урахуванням географічних та інженерно-будівельних умов, архітектурно-містобудівних та економічних факторів. Значення геопланування істотно зросло при вирішенні практичних завдань, пов'язаних з використанням природно-ресурсного потенціалу території та обґрунтуванням стратегічних напрямів розвитку розселення як основи містобудівної політики СРСР. Вибір місця будівництва і проектування нового шахтарського поселення не стало винятком. Радянське керівництво при пошуку території для будівництва нового міста в пріоритеті ставило лише раціональне природокористування й організацію менш затратного для бюджету процесу експлуатації шахт. Будівництво нових шахтарських поселень започаткували формування Нововолинського промислового вугільного регіону, центром якого стало місто Нововолинськ. Він охоплював терени Іваничівського й Володимир-Волинського районів, на території яких формувался комплекс підприємств легкої промисловості й окрема м'ясо-молочна база на основі місцевих колгоспів, першочерговим завданням яких було забезпечення робітників вугільної промисловості необхідною продукцією сільського господарства й товарами широкого вжитку (с. 164–165).

У підрозділі *«Робітниче селище Жовтневе» (4.2.)*, дослідник, аналізуючи стратегію будівництва робітничих селищ при вугільних підприємствах, робить аргументований висновок, що вони становила невід'ємну частину екстенсивно-економічної моделі розвитку вугільних регіонів СРСР. Така стратегія особливого

розмаху набирала у великих кам'яновугільних басейнах. Така ж політика розвитку шахтарських населених пунктів передбачалася і для Волинського вугільного регіону. Проте Міністерство вугільної промисловості СРСР не враховувало місцевих географічно-економічних особливостей місцевості, де відбувалося будівництво вугільних промислових об'єктів і шахтарських поселень. Це спричиняло безліч проблем у розвитку населеного пункту. Селища будувалися з локальними системами водопостачання, котельнями, електромережею і розміщувалися поряд із промисловими територіями, поблизу териконів шахт, що погіршувало екологічний стан населеного пункту. До того ж буро-підривні роботи спричиняли осідання ґрунту й деформацію будівель селища. Збудовані серед незаселених місцевостей і з'єднані з містами лише під'їзними залізничними гілками шахтарські селища лише іноді набували завершеного архітектурно-планувального вигляду. Такий тип поселень характеризувався низькою якістю забудови і незначним рівнем культурно-побутового обслуговування населення (с. 183). Швидкий ріст селища Жовтневе в 1950-х роках припинився, щойно рентабельність і перспективність вугільної галузі знизилася.

Дослідник Ю. Велінець провів велику евристичну роботу. Це дало змогу прийти до узагальнення, що села розташовані у Нововолинському вугільному регіоні, призначалися лише для однієї мети – вирощення необхідної кількості сільськогосподарської продукції для мешканців шахтарських поселень. Проте у зв'язку із відтоком фінансування із сільського господарства у розбудову важкої промисловості, низькою матеріально-технічною базою колгоспів, їх екстенсивним способом господарювання відбувався занепад створеної овочево-тваринницької бази вугільного регіону. Не допомогла поліпшити ситуацію ні шефська допомога промислових підприємств, яка мала не стільки господарське, скільки ідеологічне значення, ні створення підсобних господарств, індивідуальних і колективних городів й садів.

Висновки дисертації є змістовними, оригінальними, акумулюють

результати дослідження, відповідають поставленим завданням (с. 218–223), свідчать про високий науково-теоретичний рівень здійсненого дослідження зі спеціальності 032 «Історія та археологія». Число позицій у загальному *Списку використаних джерел* складає 456. Зауважимо на грамотному оформленні, згідно існуючих на сьогодні вимог.

Додатки (А–Я) (с. 266–295) доповнюють текст дисертації.

Практичне значення виконаного дослідження.

Концептуальні узагальнення, матеріал дисертаційної роботи можна використати при підготовці праць з історії України, економічної історії, економічної і фізичної географії України й Волині; у роботі місцевих органів державної виконавчої влади і самоврядування, краєзнавчих та культурницьких організацій, при проведенні екскурсій та музейної роботи.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Основні положення та отримані висновки дисертації відображені у 15 наукових працях. Із них 7 – це наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації, 7 – наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації, ще 1 – наукова праця, яка додатково відображає результати дисертації. Кількість та обсяг друкованих праць дають авторові право публічного захисту дисертації.

Опубліковані наукові праці здобувача, які зараховані за темою дисертації, відповідають вимогам п. 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. (№ 167).

Структура та обсяг дисертації.

Дослідження характеризується добре продуманою логічною структурою, що дозволило аргументовано розкрити і охарактеризувати вугільну промисловість

у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. Дисертаційна робота включає анотації (українською і англійською мовами), список публікацій здобувача за темою дисертації, перелік умовних скорочень, вступ, чотири розділи, поділені на дванадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел та додатки (А–Я). Назви розділів і підрозділів стисло і чітко відображають постановку конкретних наукових проблем, які дисертант визначив у дослідницьких завданнях.

Загальний обсяг дисертації – 295 сторінок, із яких основний текст становить 223 сторінки.

Оформлення роботи відповідає вимогам МОН України до кваліфікаційних наукових робіт на здобуття наукового ступеня доктора філософії відповідно до наказу МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації».

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Дисертаційна робота Велінця Юрія Івановича не має ознак академічного плагіату, посилання зроблені автором коректні. Висновки попередників враховано і відповідно зроблено відсилки до їхніх текстів. Навмисних спотворень не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження по дисертаційній роботі.

Віддаючи належне великій роботі, яку провів Ю. І. Велінець над підготовкою дисертаційного дослідження, наголосимо на певних побажаннях та зауваженнях.

1. Дисертація виграла б при опрацюванні здобувачем низки праць з історії Донецького вугільного басейну: М.Ф. Хорошайлова, З.Г. Лихолобова, А.М. Михненко, А.О. Саржана та ін.

2. Позитивом роботи є систематизований здобувачем великий фактичний матеріал, однак незрозуміло чому на с. 51 перераховується автопарк Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії, який нараховував 16 одиниць техніки

(вантажних автомобілів і тракторів) і що «в допомогу геологорозвідникам було задіяно 20 коней», а на наступній – с. 52 робиться висновок, що «замість автомобільного транспорту використовувався гужовий». На с. 175 вказано: «З метою вирішення «квартирного питання» на фоні зростання чисельності міського населення в УРСР 27 квітня 1969 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР ухвалили постанову № 272 «Про індивідуальне і кооперативне будівництво»... Таким чином житлове будівництво і вирішення проблем із забезпеченням квартир перекладалося на самих робітників». Через кілька сторінок йдеться про те, що «Із розширенням промислового і житлового будівництва в 1978 р. Нововолинськ займав площу 1625 га, його житловий фонд зріс до 570 тис. м² державного житла і близько двох тисяч будинків індивідуального сектору» (с. 179). Потребує пояснення невідповідність даних тверджень наведеним кількісним характеристикам.

3. Є незначні орфографічні похибки: с. 71 «Героя соціалістичної праці СРСР», а на с. 76 «Героя Соціалістичної праці»; с. 133 «Комуністична партія», а на с. 138 «комуністична партія»; с. 111, 112, 120, 143, 145. Зайві знаки пунктуації «.» – с. 62, 65, 76, 81, 82, 86, 94, 108, 166, 198.

Зазначені побажання і зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на високий фаховий рівень здійсненого історичного дослідження.

Загальний висновок.

Дисертаційне дослідження Веління Юрія Івановича «Вугільна промисловість у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття», подане на здобуття ступеня доктора філософії, є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням, виконане на високому науково-теоретичному рівні, має теоретичне і практичне значення. Мета роботи досягнута, а поставлені наукові завдання вирішені.

За своєю актуальністю, науковою новизною, змістом, теоретичним і практичним значенням, стилем викладу матеріалу дисертація «Вугільна

промисловість у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття» цілком відповідає вимогам 9, 10, 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167, та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженого наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами від 31 травня 2019), а її автор Велінець Юрій Іванович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки»).

Офіційний опонент,

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри філології та перекладу

Івано-Франківського національного

технічного університету нафти і газу

О.М. Малярчук

29

12

21